

Идеулужии хоким дар даврони шӯравӣ Садриддин Айниро яке аз бунёнгузорони алифбои лотин ва пириллик дар Тоҷикистон муъарриф мекард. Бисёре хам ба ин пиндор вақъ ниҳоданду бовар карданд; гофил аз ин ки “бунёнгузор”-и алифбоҳои бегона дар Тоҷикистон хатто як асар ё номаи худро ба хатте уз порсанинигишти нанигоштааст ва дар воқеъ, аз муҳолифони хомши тағйири алифбо дар поёни даҳаҳои 1920 ва 1930 будааст. Тағйири алифбо падидае равиш буд, ки дар тамоми сарзаминҳои мусалмоннишини импротуриттифик уфтод ва ҳамзамон бо мо алифбои умхуриҳои Озарбойҷону Туркменистону Ўзбекистон ва ғайра хам тағйир карда буд. Тасмиме буд, ки дар Кремлин гирифтанд ва бар мо тахмил шуд.

Рӯзи 19 уктубри 1992 мелодӣ зиндаёд Камол Айни, фарзанди Садриддин Айни, барои рафъи он пиндори галат ва лаккае, ки бар номи падари барӯмандаш андохта буданд, дар шаҳри Нйу-Йорк Омрико суҳанронӣ кард. Хабиби Бурчиён, устои эроншиносӣ, дар он ҷаласа хозир буд ва суҳанрониро ба таври комил забту пиёда кард. Матни комили ин суҳанронӣ танҳо пас аз марги Камол Айни (15.08.2010) дар фаслномаи вазини “Раҳовард” мунташир шуд. Маҷаллаи “Забони порсӣ” бахши аъзами он суҳанрониро, ки марбут ба тағйири алифбо ва истори Садриддин Айни дар мавриди он мешуд, барои нахустин бор ба ду хат ҷоп кард ва мо ин матлабро бо қамоли майл бознашр мекунем. Айнияти қалом ва вежагиҳои гуфтори Камол Айни дар ин матн хифз шудааст. Тавзеҳи бархе аз вожаҳо ё мафҳумҳои уфтода аз қалом дар ҷангалҳо омадааст.

Дидори ёри гоиб донӣ чи завк дорад,
Абре, ки дар биёбон бар ташнае биборад...

Баъди Инкилоби Уктубр яке аз матолибе, ки пеш омад, иваз кардани алифбо буд. Иваз кардани алифбо хадафи комилан равшанро дошт. Вале ин кор, ҳамон тавр ки ба хама маълум аст, кабл аз инкилоб ин [кор]ро Мирзо Фатхъалӣ Охундуф шурӯъ карда буд, то Яхёи Зако ва гайраву гайра. Ва хушбахтона, муваффақ нашуданд, ки барои Эрон [хатти форсиро] иваз кунанд. Ва баъдан Туркия, вақте алифбои худаширо иваз кард, соли 1922, ин хат омад ба Озарбойчон [-и шӯравӣ] ва чун хеле аз фарзандони Мовароуннахр дар донишгоҳҳои Озарбойчон [-и шӯравӣ] тахсил мекарданд – Озарбойчон [-и шӯравӣ] нисбатан пешрафта буд – ва инҳо вақте аз онҳо баргаштанд, ҳамон суннати иваз кардани алифбо, ин фикрҳо, дар Осӣи Марказӣ ҳам пайдо шуд. Албатта, инҳо сиёсат хеле амик кор мекард. Ошкор аввал намегуфтанд; ашхосро омода мекарданд. Ба ҳар ҳол, мубориза ба чунин ҳолат расонд, ки [дар соли] 1926 ҷумҳурии туркзобони Шӯравии собиқ, Қазокистон, Узбакистон, Туркменистон, Тотористон, Бошқир, инҳо хама алифбои худашонро иваз карданд.

Инҳо ҳам як қисмат муҳолиф буданд; онҳо кушта шуданд. Баъди се сол [ё] ҷаҳор сол – ба унвони душманони ҳалқ. Вале инҳо [яъне ҷумҳурии туркзобон] тамоюли бештаре [ба тағйири хат] доштанд, чун Туркия таъсири хеле бузурге дошт. Охири қарни нӯздаҳ ва аввали [қарни] бист хелеҳо рафта буданд [ба Туркия] барои тахсил. Ин бенатича намонд.

Вале Тоҷикистон, ки он вақт як ҷумҳурии илҳок буд дар Узбакистон, ба унвони ҷумҳурии мухтор, фақат соли 1929 маҷбур шуд, ки ин алифборро қабул бикунанд. Он солҳо мубориза хеле шадид буд ва аввал ҷаласаи иваз кардани алифбои лотинро дар Самарқанд гирифтанд (он вақт маркази ҷумҳурии кӯчаки тозабунёди Тоҷикистон Самарқанд буд). Ин самара надод. Баъдан ҷаласаро бурданд Тошқанд – дар маҳалле, ки тоҷикҳо хеле кам буданд – ва онҳо муваффақ шуданд. [Аз] тарафдорони иваз кардани алифбо яке буд [ба номи] Сайид Ризои Ализодаи Собит; шахсе аз Ишқобод буд, вале барои тоҷикон хеле захираи қашада. Чандин китобҳои дарсӣ бо қалами эшон навишта шуда ва эшон яке аз онҳо, ки маҷаллоту рӯзномаҳои форсии тоҷикро баъд аз инкилоб бунёд карданд, буданд. Хуб, ман ишора мекунам, ки аввалин рӯзномаи Мовароуннахр ба забони форсӣ кабл аз инкилоб дар замони амир [Олимхон] буд, вале фақат шаш-ҳафт моҳ умр дошт; чун аз тамоми кишварҳо ва аз Богчасарой нома мефиристонданд, ки чи тавр дар маркази Туркистон имкон пайдо шудааст, ки маҷаллаи форсӣ фаъолият дорад. Баъд аз ҷанд моҳ инро бастанд ва як маҷалла ба забони тотории чағатой оварданд – ба

хотири ин ки як забони муштарак буда бошад барои хамаи Осиёи Марказӣ. Вале лахчаҳои туркии маҳаллӣ он кадр [бо тоторӣ] тафовути зиёд дорад, ки ин, албатта, қобили қабул нашуд.

Бале, як иддае аз тарафдорон иҷборӣ хидмат мекарданд. Абдуррауфи Фитрат, [ки] аз нависандагони қадими мо ва касест, ки Айни дар “Намунаи адабиёти тоҷик” менависад, ки аз эшон навоарӣ дар забони форсии мо шурӯъ шуд (он вақт забонро “форсӣ” мегуфтанд) ва дар шеърӣ наср шахси ниҳоят муқтадир буд. Вале эшон ҳам таҳсилкардаи он тараф [яъне Туркия] буд ва [ба] маҳаллашон Тошканд оварда буданд ва унвони устод дода буданду профессуру ин ҳарфҳо. Эшон ба унвони аввалин муаллифи алифбои тоҷикӣ ба ҳатти лотин эълон шуда буд. Як вориёни дигаре, ки омода шуда буд, моли Фреймон буд, аз Ленинград. Бартариӣ он алифбо ин буд, ки онҳо [ба] дарозу кӯтоҳии ҳиҷоҳи ишора шуда буд – ва Айни тарафдори ин буд. Вақте иваз карданду гуфтанд ин бояд бишавад, Айни гуфт: Агар мо гузашта бошем ба ин алифбо, бояд дарозу кӯтоҳро хатман ҳифз бикунем, ки лоақал галатхонӣ нашавад. Ва ин хат ду сол фаъолият дошт. Ин алифборо баъдан иваз карданд. Гуфтанд, ин гарон [=сақил] аст; ҳар қас, масалан, дар деҳқандаи ҳудаф одад қарда, ҳамин тавр ҳонад. Дар натиҷа, ҳоло имрӯз ҳам гӯяндаи родю баъзан “бино” (қасе, ки мединад) □□□□ ро аз “бино” (сохтмон) □□□ фарқ намекунад.

Дар ин замон [Абулқосим] Лохутӣ дар ин қаласаҳо ширкат дошт ва охири ин Лохутӣ пешниҳод қард, гуфт, ки дар мавриди тоҷикҳо мо ҳақ надорем ин масъаларо ҳал бикунем; чунки бо форсизабонии Эронӣ Афғонистону инҳо бояд якҷоя ҳаракат бикунем. Вале ин таъсири баръаксро овард ва сиёсатмадорон гуфтанд, ки “Хон! Инҳо инҳо меҳонанд тақя бикунанд ба онҳо [=ба эронӣ] ва инҳо бояд хатман қизашон [=алифбойшон]-ро иваз бикунанд”. Яъне ҳадаф равшан шуд.

Айни дар ин маврид қигуна иттилоъотеро дошт? Эшон дар он қаласот зиёд дар митингҳо ширкат намекарданд. Вале он вақте ки муборизоти иваз [қардани] алифбо шурӯъ шуд, ба ҳамин алифбо [яъне алифбои форсӣ], ҳамон вақте ки саҳт меқубиданд, “Тоҷики амирони Мангития”-ро навишт, “Намунаи адабиёти тоҷик”-ро навишт, аввалин румон [-и Тоҷикистон] “Одина”-ро навишт, баъд маводде аз тоҷики инқилоби Бухоро навишт. Ва ҳамаи ин қитобҳо, вақте менавишту мефиристод ба Бухоро ё Тошканд, мегуфтанд: “Гум шуд! Наметавазем қоп бикунем”. Ва эшон, ки ҳоло мутаваҷҷеҳ шуда буд, ки он қи тавр гум шуда, хатман қупия мекард барои ҳудаф ва дубора инро мефиристод ба Қозон ё Иравон, онҳо қоп мекарданд... Меоварданд, паҳш мекарданд. Вале вақте “Намунаи адабиёти тоҷик” қоп шуд – ин қитоб собит мекунад, ки аз ҳазор сол қабл то имрӯз ин миллати форсизабон, ки ҳудафшо “тоҷик” мегӯяд, яъне “форс” мегӯяд, “эронӣ” мегӯяд, вучуд дорад ва ҳақ дорад, ки қумхурӣ дошта бошад. Ин “Намуна”-ро ба унвони шиносномаи миллат эълон қарданд. Ва ин ба он ҳаракоте, ки аз тарафи дигарон меомад

– мегуфтанд, ки аз Туркия то фалон чо як давлати мугулӣ ё туркӣ бошад – бар алайхи онҳо буд, чун дар васати як бегонае сохибзамин – ки холо бегона эълон шуда буд – вучуд дошт. Ва ин буд, ки хушашон намеомад.

Баъди интишор шудани ин китоб, албатта, Лохутӣ як пешгуфторе навишта буд барои ин китоб. Ин ҳам ба хотири ин буд, ки вақте Лохутӣ омад, Лохутӣ оташ буд барои Тоҷикистон ва хеле саъй мекард, ки адабиёти навин ҷилав биравад. Он вақт инкилоб маъноӣ бедорӣ миллатро дошт, хифзи суннатхоро дошт, харобкориро дар [назар] надошт...

Вақте Лохутӣ омад, эълон шуд, ки Лохутӣ ҳам яке аз он анварпошхоҳост (Анварпошо, вазири чанги Туркия, фирор карда буд, инчо омада буд ва дунболи овардани амиру инҳо буд). Ба хотири ҳамин, Айни Лохутиро овард тӯи (дар) “Намунаи адабиёти тоҷик” ва, ба истилоҳ, Лохутӣ шиносномаи расмӣ сиёсӣ фарҳангӣ ва ҷумҳурий гирифт. Лохутӣ ҳам як пешгуфторе навишта буд барои ин китоб. Ва шурӯъ карданд ба кӯбидани Айни. Далелаш ҳамин ин буд, ки Айни ин китобро аз шеърӣ

Бӯи ҷӯи Мулиён ояд ҳаме,
Ёди ёри меҳрубон ояд ҳаме.
Эй Бухоро, шод бошу дер зӣ,
Шох наздат меҳмон ояд ҳаме

[шурӯъ карда буд]. Ба хотири ин ки мегуфтанд, Айни бо ин калимаи “шох” амирро меҳоҳад дубора биёрад! Ба хотири ин ӯ душмани халқ ва алайхи инкилоб аст. Ва кӯбиданд. Ва инро бурданд то Маскав бо забони Бухорин, ки яке аз бузургони инкилобӣ буд, дасти ростӣ он бузургон буд, дар ҷаласаи хизбӣ эълон карданд, ки дар Осиёи Марказӣ ханӯз мударрисин ва парваришдидаҳои мадориси Бухоро ҳастанд, ки дунболи овардани амир ҳастанд. Ва ин тавр ки набуд! [Айни] ҳамеша бар алайхи он амир мубориза кард ва шумо, ки медонед, ки он ҷазоҳое, ки дида, тақрибан кушанда буд. Дар натиҷа, дар майдони Самарканд [нусхаҳои] ин китобро ҷамъ карданд, аз тарафи давлат иҷозаи расмӣ шуд ва сӯхтанд. Муборизаи амалии Айни бар алайхи гузаштан ба хат [лотин] – ба баҳонаи дигар – бадбахтии саҳте баҳаш (ба ӯ) овард. Ва ҳазорон қасоне буданд, ки ин сарнавиштро доштанд.

Вале масъалаи иваз [кардани] алифбо дар ин минтақа торихи дигаре ҳам дошт. [Дар соли] 1913 яке аз бузургони масъули Осиёи Марказӣ аз Русия, ки симмати генероӣ

дошт, навишта буд, ки (ман мазмунашро баён мекунам) падари миллати Русия, Петри Кабир, фармуд, ки рохи Русия ба укёнус аз тарики Осиёи Марказӣ, Эрон, Афғонистон, Хиндустон [боз мешавад]. Ва холо навбати Осиёи Марказӣ хаст. Ва барои ин ки мо инро ба дасти худ гирифта бошем, лозим аст, ки алифбои инхоро иваз бикунем, забони инхоро иваз бикунем, мадорисро иваз бикунем, андешаи инҳо мисли мо бошад, тафаккури инҳо мисли моли мо бошад. Он вақт инҳо хама гуломи халкабаргӯши мо хоханд буд. Яъне ин барнома аз он вар хам буд. Ва [дар] соли 1919 як маҷаллае дар Маскав чоп мешуд. Он вақт “назорат” мегуфтанд “вазорат”-ро. Назорати милал, яъне вазири милали Иттиҳоди Шӯравӣ, Истолин буд. Ва аз тарафи ин вазоратхона як маҷаллае чоп мешуд, ба номи “Жизнь национальностей”, яъне “Зиндагонии миллатҳо”. Онҳо дар шумораи 1996 чунин навишта шуда буд (ман ба забони ҳамон вақте ки ин эълон шуда буд, мехонам): “Дар даврае, ки прулаторет [табакаи коргар]-и хамаи мамлакатҳо ва миллатҳо ба муқобили (яъне бар алайҳи) копитолисмҳои ҷаҳонӣ муборизаи ягона мебаранд, ба мо лозим меояд, ки маданияти халқҳои гуногунро байни ҳам наздик намуда, аз болои ҷаҳаннам пуле дуруст кунем, ки онро дар байни мо мухталифӣ [=ихтилоф]-и забонҳо ба амал овардааст”. Яъне он вақт равшан ин маҷаллаи хизбии умумииттифоқӣ навишта буд, ки ин роҳ аст. Он вақте ки арафаи муборизаи гузаштан ба алифбои нав [буд]. Тамоми маҷаллоти форсӣ туркӣ дар Мовароуннаҳр менавиштанд, ки (қабл аз кунфронсҳо): “Салом бар тарафдорони алифбои лотин!”, “Зинда бод алифбои лотин – намои фарҳангии инқилоб!” Ва ин харфҳо буд, ки хама [ноҷор] меомаданд; дигар... ин фишор аст.

Тарафдорони ин алифбо се гуна буданд. Як қисмати, ки мехостанд ба [хатти] лотин бигзаранд. Инҳо мегуфтанд, ки мардум зудтар соҳиби савод мешаванд. Вале савод чи буд он вақт? Савод як имзо ва хондани рӯзнома буд. Ва онҳое, ки мехостанд [хатти] форсӣ-арабиро ниғаҳ доранд, мегуфтанд, ки агар [хатро] иваз бикунем, боз мушкилоти бештаре ба вучуд меояд.

Ва як қисмат буданд, ки мегуфтанд, ки [хатти форсӣ] хатман бояд аз байн биравад, чун бо мазҳаб омадааст. Вале тағофул мекарданд, ки хамаи алифбоҳои ҷаҳон бо мазҳаб омадааст. Ҳеч гуна худаш наомадааст. Ва он вақт [ки] диданд, ки он хама лингвист (забоншинос)-бозихо натиҷа намедихад, шигоре эълон карданд: бадали алифборо инқилоб тақозо мекунад. Ин дигар қорро тамом қард. [Гуфтанд:] тақозо мекунад дигар, қоре наметавонем бикунем. Ҳамон тавре ки хамаи инқилобҳо тақозо мекунад, ин ҳам тақозо мекунад. [Дар соли] 1926 ҷаласаи хизбии Осиёи Марказӣ ба вучуд омад. Онҳо як оқое ба номи Берман навишта буд, ки инҳо муносибатҳои табакотири нишон медихад. “Муносибати доираҳои миллӣ ба ин масъала (яъне бадали алифбо) чун пештара хайрхоҳона нест, харчанд ки дар бораи зарурияти қорӣ намудани алифбо изҳори ақида мекунад. Чунин ақида мавҷуд аст, ки алифбои нав таҳқири мазҳакаи зочабозӣ аст. Назари миллатҳо чунин буд”. Ҳамон Абдуллоҳи Фитрат баъдан навишта буд, ки дар вазъияти ҳозираи ман илочи дигар набуд...

Мунзим ҳам навишт, ки бо иваз [кардани] алифбо мо чудо шудем аз гузашта, вале фоида надошт. Як иддае буданд аз хизбиҳои чумхуриҳои Осиёи Марказӣ, ки дар маҷалоти хизбӣ баланд мешуданд, меғуфтанд, ки ҳар кас бар алайҳи алифбо бошад, душмани халқ аст ва тақозои инқилоб мубориза бо душмани халқ аст. Ин буд вазъияти онвақтаи мамлакат, ки он вақт мардуми зиёиҳо явош-явош тарсу шуданд. Диданд, ки ҳар кас, ки таъхир (?) мекунад ё хонааш хароб мешавад ё ҳудахро мебаранд ё ҳафт мекунад ё китобхонаро месӯзонанд. Дигар явош-явош одат карданд ба он ки алифбо иваз шавад. [Дар соли] 1929 алифбои миллии тоҷикӣ иваз шуд ба лотин; ба ин ҷихат [аз ин пас] тамоми форсизабонони Осиёи Марказӣ ҳам гузаштанд ба алифбои нав.

Бояд бигӯям, ки охири 1935 як қонуни давлатӣ эълон шуд. Инчона навишта буданд, ки дар чумхуриҳои, ки алифбои арабӣ доштанд, алифбои арабӣ қадаган (мамнӯъ) ва ҳилофи давлат аст; чун ҳилофи давлат аст, дигар бояд вучуд надошта бошад. Аз он вақт шурӯъ шуд ҷамъоварӣ ва аз байн рафтани нусаҳои ҳатти ва муборизаи ҳеле саҳт. Ва дар ин маврид, хушбахтона, эроншиносони Шӯравӣ – дар инчона намоёндоғони миллатҳои муҳталиф буданд, ки дар Маскав ва Ленинград буданд, ҳусусан Ленинград – онҳо мактаби ҳели суннати кавии эроншиносиро доштанд – ки ин маълум аст. Ва инҳо рафтанд дунболи ҷамъ кардану ҳифз кардану тарҷума кардану мутоқи интиқодӣ ҷоп кардан – ки рафта-рафта он қилсила бо қилдҳои мушкӣ (сиёҳ) [даромад], ки дар Маскав [табъ мешуд]. Ин натиҷаи ҳамон муборизаҳо буд. Ончона ҳамон Бертелс буди Семйунуф буди Бортулд буд ва наредонам чи буди ва Айни ширкат мекард ва Фреймону инҳо буданд, ки хушбахтона, инчона дар он мамлакат буданд, ки як андоза ба ҳифозати ин осор ққдом мекарданд ва дар пешғуфторҳо менавиштанд, ки ин манбаъ ҳеле арзишдор [аст]-у фалон ва моли тоҷиқу моли форсу... Яъне [қор] аз тарафи онҳо, ки [анҷом] мешуд, маҳалҳо [яъне чумхуриҳо] наметавонистанд эроде бигиранд.

Рафта-рафта алифбо таъсири ҳеле бади ҳудахро гузошт ва қабл аз қанги қаҳонӣ, соли қилл [1940], боз як ққдоми на бехтар аз ин шуд, ки қамаро гузаронд ба алифбои русӣ, яъне қиллик [сириллик] ва дар зарфи даҳ сол ин миллати азиятдида дубора аз сифр шурӯъ қард; қунки онҳо, ки лотин медонистанд, саводнок маҳсуб мешуданд ва онҳо, ки форсӣ медонистанд, бесавод буданд. Ва масалан, дой (тақо)-и ман, ки 22 сол дар қиндон буди ва мутарқими Бойрун, қаҳор қилди Тулстуй ва “Евгенӣ Унегин” ва [муаллифи] аввалин қитобҳои форсии тоҷикӣ ва қитобҳои дарсӣ буди ва аввалин ноқири маъорифи Туркистон буд – ўро ҳам дар қилхояш [мадорикӣ шиносониаш] навишта буданд “бесавод”, қарқанд забонҳои инглисӣ ва русиро ҳам хуб медонист. Бале, ва онҳо, ки, масалан, вақте алифбои русӣ омад, лотин медонистанд, онҳо [қам] бесавод буданд дигар. Қоста бошӣ саводнок бошӣ, бояд онро [қатти русиро] ёд бигири. Ва савод ҳам ин буд, ки маҷалла биқонию имзо қунӣ.

Ин ҳам кофӣ набуд. Баъдан дастури расмие буд, ки истилохотро иваз бикунанд. Соли 1933 Айниро кӯбиданд. [Дар] 1937 ҳамаро мегирифтанд. Дар бораи Айни ҳам мақолати муфассале чоп мешуд; ҳам дар Самарканд, ҳам дар Бухоро, ҳам дар Тошканд, ҳам дар Душанбе – ки душмани халк аст; он вақт он мақоларо чоп карда, он вақт фалон карда, [дар] китобхонаш ин карда, “чадид” хаст, [дар] мадраса хонда, имом буд (имом ки набуд!), мударрис буда, фалон буд – ба хар хол, душмани халк аст.

Ва хиёбони Регистон, агар Самарканд рафта бошед, он хиёбон ба номи Айни буд. Ман ёдам аст, хама чамъ шуданду лавҳахоро мекарданд. Мегуфтанд: “Нест бод! Душмани халк аст”. Як нафар аз ховаршиносон, аз дӯстони падарам, як шаб омад. Соли 37, ки вақти бадтарин буд. Гуфт, ки “устод Айни, бачахоро тахвил бидихед ба мадрасаи русӣ, чунки дастур мешавад ҳафтаи дигар, ки инҳо ҳамаро берун бикунанд”. Ва мохоро бурданд мадрасаи русӣ. Ва кочокӣ муъаллими арабӣ доштам ман, форсӣ доштам ман, нусхаи хаттӣ мехондам, забони олмонӣ мехондам, ки аз суннатҳо... Ва бибӣ доштам. Хар шаб меомадем, “Шахнома” мехондем, чи мехондем. [Аммо] рӯзҳо меафтем мадраса [-и русӣ]. Агар вазъияти хонадони мо ин тавр бошад, вазъияти дигарон хеле бад[тар] буд.

Дар Самарканд як дӯконе буд. “Дӯкони Абдуллохчон-око” мегуфтанд. Аз дӯстони падарам буд. Аз он равшанфикрҳо, аз он донишмандоне, ки мегуфтанд ҳазорон ҳазор байтҳо [аз бар аст]. Чомиро бо дой (таго)-и ман аз ёд медонистанд. Мушоъира мекарданд. Аз аввал то охир. Мегуфтанд, ки фалон! Ин байт давоми чист? Ман меидам инҳоро. (Холо мо инҳоро надорем, чун мактабро надорем.) Вале ин око як дӯконе дошт. Дар тӯли ҳафта китобҳои форсӣю арабию харчи дар бозор буд, инҳоро меоварданд инҳо. Он вақт Айни меомад ва онҳо меоманданд. Хеле бомаза буд. Бо ин пӯшокҳои хеле зебо меоманданд, менишастанду суҳбат мекарданд, мушоъира мекарданд. Баъд нусхахоро нигоҳ мекарданд. Айни мегуфт: Инаш барои Тоҷикистон – чун Тоҷикистон лозим дорад; инаш барои Тошканд, ин барои Самарканд. Таксимбандӣ мекарданд.

Ин шахс гуноҳе надошт ба ҷуз ин ки як мухит – клуб буд дигар – як мухите, ки хама чамъ мешуданду он [нусхасое,] ки боқӣ монда [буд,] онҳоро хифз мекарданд, ки локал ба китобхонаҳо фурухта шавад. Ва сию ҳафтум сол ин окоро ҳам гирифта буданд. Бурданд. Гуноҳаш ҳам ин буд, ки тарғибкунандаи хатти форсӣ [аст], ки “бисмиллох” дорад ва оне, ки чамъ бикунанд ва хатман чун ин корҳои хилофи он конуни давлатро мекунад, хатман ин ҷосуси як кишварест. Вале ин бечора аз Самарканд ҳеч вақт берун ҳам нарафта буд. Кӯбиданду кӯбиданду гуфтанд: “Ҷосуси кӣ хастӣ? Инглис?” “На!” “Олмон?” “На!” Гуфтанд: “Хатман ҷосуси Эрон хастӣ, чун ҳамзабон хастед”. Баъд гуфтанд: “Кихоро ту аз онҳо медонӣ? Кихо устодони ту хастанд, ки дастур медиханд?” – “Устодони ман? Саъдӣ дигар, Хофизу Соибу инҳо хастанд”. Ва се нафар он вақт “труйко” ки мегуфтанд, сенафарӣ менишастанду расидагӣ мекарданд ва парванда дуруст мекарданду дигар истинток мекарданд. Вале, [дар] он [суратчаласа] навишта буд, ки ҳамин тавр ки худаш

икрор шуда, ӯ чосуси давлати шоханшоҳии Эрон буда ва онхое, ки дастур медоданд, Соибуф, Хофизуф ва Саъдиеф будаанд. Холо мо инро аз кучо медонем, баъдан мегӯям.

Ин вақт Айниро ҳам мекӯбиданд. Айни нома навишт ба Лохутӣ. Ин номаро ҳам чоп кардем; се нома [дар] 10-12 сафҳа аст. Тамоми вазъиятро навиштаву гуфта, ки “маро мегӯянд мударрис будаам – вале [мегӯянд] тарафдори амир будаам – вале ман бар алайҳи амир чангидаам ва ин хама сурате, ки акси тахтапушти [тозиёнахурдаи] манро доред, ин нишонаи хамон хаст. Ва мегӯянд, ки понтуркист будаам. Ва ман набудам, чун бар алайҳи онҳо дар хифозаи тоҷикҳо [мубориза] кардам”.

Лохутӣ хеле часур буд. Дар Маскав буд. Лохутиро нагирифтанд. Агар инчо [яъне дар Самарканд] буд, ӯро ҳам мегирифтанд. Лохутӣ ин номаро бурд пеши нависандагони Русия, ки чанд нафар аз онҳо хеле алоқа [=робита]-и хубе доштанд бо Айни. Ва онҳо шаркшиносе буд бо номи Дёкуф (Алексей Михайлович Дьяков), ки ховаршинос буд ва ба китобҳои Айни пешгуфтору такриз менавишт. Дастаҷамъӣ як ёддоште доданд ба нависандагон ва онҳо рафтанд [ба назди] мақомот ва иҷоза гирифтанд, ки Айниро хифз бикунанд. Ва Фодееф (Александр Фадеев), шахси аввали нависандагони Русия, муъовинашро фиристод Самарканд. Мо хона будем. Шабона омад, ки бобо тамоми тирезахоро бо коғаз часпонда буд. Се мох аслан берун наёмад[-а буд]. Омода буд ва хамаи асбобхоро чамъ карда буд, ки биравад. Омад, гуфт, ки “устод Айни! Дастур шуда, ки Шумо бояд хафтае барои истироҳат биравед – онҳо, бошгоҳи нависандагон”. Гуфт: Чи тавр? Истироҳат. –На, истироҳат!

Эшонро бо катор бурданд. Хафтаи дигар мо дар бог будем. Ва хамон дой (тағо)-и ман аз Уфо омада буд. Барои се рӯз иҷоза дода буданд, чун баъд аз 8-10 соли зиндонӣ иҷоза дода буданд, ки пеши модараш биёяду фомил (хонавода)-ашро се рӯз бибинад. Бечора омада буд. Бо китобҳои бобо [саргарм] буд. Мутолеъа мекард. Як мошини сиёҳ омаду он раиси маҳаллаи мо, ки хамаи қорҳои моро мекард, харидро мекард, омад, гуфт, ки: “...Кӯчакаш ин хаст, бузургашро ҳам пайдо мекунам”. ӯро гирифтанд, рафтанд. Баъди ду-се мох бобо баргашт, ба Самарканд омад, ки он вақт сарони ҷумҳуриҳо иваз шуданд. Шиддати қушоқушу гирогирӣ аз байн рафт ва Ӯзбекистон сардораш оқои Усмон Юсуф буд, ки яке аз шогирдони Айни буд ва худаш ҳам тоҷик буд. Ӯ тамос гирифт бо Маскав ва Стофский (?) -ро дубора оварданд. Айниро бурданд онҳо ва онҳо як баррасӣ карданд. Боз се нафар буданд... Намояндаи Маскав, Тошканд ва... Навиштанд, ки душмани халқ нест. Айни омад. Хуб, маълум, ки мо душмани халқ нестем. Ин буд, агар нарафта буд ҳам, мебурдандаш. Аз ин сиёсатҳо мо хеле зиёд доштем.

Бале,... баъди 12 сол аз он хонадони Абдуллохҷон-оқо 11 нафар зиндонӣ шуда буданд

ва ду писари ӯ, ки яке аз мутарчимони Шекспир буд, дигарӣ дромнавис буд, яъне бачахое, ки барои чумхурии худашон кор мекарданд, Маскав мерафтанд, Берлин мерафтанд – ва писари кӯчаки ӯ кушта шуда буд ончо. Худи Абдуллохчон ҳам тирборон шуда буд. Вале Ганӣ Абдуллох, ки писари бузурги ӯ буд, омад Самарканд, бо ҳамон пӯшокхо[-и кадимӣ]. Аввал бобо салмонино, ки мо “сартарош” мегӯем, оварданд. Пӯшокхояшро иваз карданд. Баъд гуфт: “Устод, чи кор кунам? Пои ман ланг аст, чун зери дарахт монда. Ман ҳақ надорам – чун душмани халқ ҳастам – дарс бидихам. Ҳақ надорам мақола бинависам. Наметавонам дастамро дароз бикунам. Ман аз фалон хонаводаам”. Бобо гуфт, ки “ба ду чумхурӣ нома бинависед; яке ба Тоҷикистон, дигарӣ ба Ўзбекистон”. Дар Тоҷикистон оқои [Бобочон] Гафурӯф он вақт буд, ки раиси... хизбӣ буд. Кумунист буд, вале дар рушди фарҳанг хеле захира кашиданд. Ва [Ганӣ Абдуллох] ба онҳо навишта буд, ки ман эълон шудаам, ки “душмани халқ” ва “душмани халқзода” ҳастам, вале тарбиятгари ман устод Айни аст, ки аз эшон бояд суол бикунед. Ин ду номаро фирӯстад ва Айни ҳам нома навишт. Ва ба хотири ин ки ду сарвари чумхурӣ талаб карда буданд, [парвандаро] дар Самарканд баррасӣ карданд. Айниро гуфтанд, ки... “бинвис, ман намешиносам; дар чавонӣ ӯ шогирди ман буд, [аммо] холонамешиносам”. Гуфт: “Наметавонам ин корро бикунам. Бояд ки парвандаро бибинам”. Ва онҳо ҳам дигар чорае надоштанд. Чунки бояд чавобе бинависанд ба ду сарвар. Он вақт маҷбур шуданд, ки парвандаро биоваранд. Вақте рафт, парвандаро овард, ӯ мутолеъа кард, ки навишта буданд, ки Соибуфӯф фалону фалону ин ҳарфҳову бемаззагиҳо. Ду нома, номаи кашанге ба номи ду сарвар навишт. Ва дар ҳарфи як моҳ-ду моҳ ин око тамоми... ро гирифт, унвонхояшро гирифт ва рафт Тоҷикистон ва яке аз онҳое буд, ки дроми тоҷикро дар сатҳи хеле боло бардошт ва хушбахтона, саранҷоми рӯзгори ӯ бад набуд.

Дар оршив (бойгонӣ)-и Айни маводди зиёде ҳақ аз натиҷаи ин иваз кардани алифбоҳо. Масалан, эшон ҳамеша тамоми номаҳои худаҳо ва мақолахояшро ба ҳатти форсӣ менавишт ва фақат ба ҳатти лотин як имзо дошт. Ба ҷуз имзо чизи дигар надошт. Имзо лотин буд, ба хотири ин ки аснодро имзо кунанд. Ва ба ҳатти русӣ ҳам як имзо дошт; ба хотири ин ки раиси Оқодемии Тоҷикистон интиҳоб шуд, маҷбур аст, ки номаҳоро имзо кунанд. Ва як имзое ба форсӣ дошт.

Ман он вақт таҳсил мекардам дар Ленинград, Авесто мехондам пеши Фреймон. Нома навиштам ба эшон ба ҳатти кириллик – одат карда будам... Ва эшон навишта буд, ки “Писарам, хушбахтона, номаи худатро ба форсӣ навиштӣ, ба ҳатти арабӣ навиштӣ. Хеле хурсанд шудам, ки мактуби 16 уктубр навиштаатро бо ҳарфи арабӣ навиштаӣ ва ҳам хеле хуб навиштаӣ. Арабии ту аз арабии Лутфия (яъне хохари ман) хонотару беҳтар аст ва ин муваффақияти қалом аст. Арабӣ навиштани ту боз аз ҳамин ҷиҳат маро хурсанд кард, ки 28 уктубр Лутфия бо ҳаммақтабҳои худаш барои пахтачинӣ рафта буд. (Он вақт иҷборӣ буд ин корҳо.) Агар ҳақ ба ҳатти арабӣ намебуд, то омадани ӯ ноҳонда мемонд”.

Бибинед, вазъияти Айни ин тавр буд, вале то охир тамоми осорашро бо хатти арабӣ навишт. Ва дар оршиви Айни чунон чизҳо хаст, ки эшон макола менависад, мефиристанд ба нависандагону шогирдон, ки ба хатти лотин ё ба кириллик чоп бикунед ва дастнависи маро баргардонед.

Ва чанд макола хаст, ки онҳо истилохот иваз шуда. Масалан, Айни навишта “сиёсат”, онҳо гуфтаанд “политика”, Айни навишта “чумхурӣ”, онҳо навиштаанд “республика”. Инчӯрӣ фаровон буд. Агар маҷаллот ва чизҳои он замонаро нигоҳ бикунед, мушоҳида хоҳед кард, ки ба тарзи иҷбории дастур аз боло истилохоти кулли Шӯравӣ аз тарафи Русия пахш мешуд, ба хоҷири он ки меҳостанд забонҳо ихтилоф надошта бошанд.

Чизе, ки дар охир меҳоҳам бигӯям, ниҳоятӣ беъадолатӣ хаст. Соли 1945 [Сотим] Улугзода, нависандаи маъруфи мо, ки ҳоло ҳаштоду чанд сол дорад, дар хотироти худ, ки ахиран навишта (он вақт ки наметавонист), мегӯяд, он вақт моро, ҳамаро чамъ карданд. Дабири хизб омад. Мо фаҳмидем, ки як масъалаи хеле ҷиддӣ хаст. Баъд гуфтанд, ки мо бояд алифбои русиро, ки қабул карда будем, такмил бикунем. Як ҳарфи “ш” ва як ҳарфи “щ” дошта бошем. Ҳама соқит буданд, чун метарсиданд, ки масъалаи соли 37 [такрор шавад]. Улугзода мегӯяд, ки Айни як номае навишта буд, ки имкон надорад мо қабул бикунем. Ва Айни ширкат надошт дар ин [маҷлис], чун дар Самарқанд буд. Айни ҳеч вақт ҷои ҳудашро иваз накард. Мегуфт, ки ман намехоҳам, ки [таҳти] таъсири сарони он вар бошам ва [таҳти] таъсири сарони ин вар бошам, меҳоҳам озод бошам. Улугзода менависад, ки Улугзода баланд шуду гуфт, ки «Охир, ин савтиёт ҳос нест барои забони мо». Онҳо гуфтанд, ки “Ин ҷи ҳарфҳоест? Мо бовар дорем, ки Шумо ҳилоф [=муҳолиф] нестед. Дигар қабул аст.” [Улугзода идома медиҳад:] Баъдан он дабири хизб омад пеши ман.

“Ҳушатон дар ҷояш? [=Ҳавосатон кучост?]”, гуфт дабир.

“[Мағар] ман ҷи гуфтам?”, мегӯяд Улугзода.

“Рафик Ҳрущёвро ҷи тавр менависед?”

Яъне чун Ҳрущёф сари қор омада буд, меҳостанд, ки ба ҳамон тарзе ки онҳо [яъне русҳо] менависанд, [дигарон низ] исми Ҳрущёфро бинависанд. Ба хоҷири ин, алифбои

Садриддин Айни ва тағйири алифбо

Муаллиф: Камол Айни
20.07.2015 07:19

як миллате, ки [аслан хам] моли худаш набуду... боз илова шуд, ки савтиёти бегона хам оварда шавад.

Ман фикр мекунам, ки ин чанд мисол намунаест барои ин ки шумо тасаввуроти нисбатан комиле дошта бошед. Ман асноди хеле зиёде дорам. Ва харфҳои хузнавари таъсиркунанда аз он торих хеле зиёд хаст, вале намехоам, ки вақти шуморо бештар гирифта бошам. Мамнун. Аз ин пургӯй узр мехоам.

Чи сон нагиряму оташ ба хушку тар назанам,
Ки дар каламрави Зардушт накши Чингиз аст.